BIBLIOGRAFIYA HÁM MÁDENIYAT

KITAPXANA SISTEMASÍN QÁLIPLESTIRIW HÁM RAWAJLANDÍRÍW

Amanbaeva Albina Naǵmetbaevna – *magistr*
ÓzMKÓMI Nókis filialı kitapxana iskerligi kafedrası

Tayanısh sózler: kitapxana sisteması, fondtı qáliplestiriw, universallıq hám qánigelik, fondtı saqlaw, elektron kataloglar, onlayn magliwmatlar bazaları, electron kitaplar, IFLA, ISO.

Ключевые слова: библиотечная система, формирование фонда, универсальность и специализация, хранение фонда, электронные каталоги, онлайн-базы данных, электронные книги, ИФЛА, ИСО.

Key words: library system, fund formation, versatility and specialization, fund management, electronic catalogs, online databases, electronic books, IFLA, ISO.

Kitapxana - adamzat oy-pikiriniń bay ǵáziynesi, ruwxıy hám intellektuallıq rawajlanıwdıń tayanısh mákanı bolıp esaplanadı. Jámiyettiń rawajlanıwında kitapxanalar bilimlerdi saqlaw, tarqatıw hám jańa áwladqa jetkeriwde sheksiz áhmiyetke iye. Kitapxana shólkemlestiriw teoriyası mine usı processlerdi ilimiy tiykarda úyrenip, nátiyjeli basqarıw sistemaların islep shıǵadı. Bul teoriya tek ámeliy xizmetti emes, al kitapxanashılıq pániniń teoriyalıq rawajlanıwın da belgilep beredi. Sol sebepli bul maqalada kitapxana shólkemlestiriw teoriyasınıń tariyxıy tamırları, tiykarǵı principleri, zamanagóy kózqarasları hám keleshek perspektivaları keńnen sáwlelendiriledi.

Kitapxanashılıq isiniń qáliplesiw hám rawajlanıw tariyxı. Kitapxana shólkemlestiriw áyyemgi civilizaciyalarda payda bolǵan jazıw esteliklerinen baslap qáliplesti. Áyyemgi Mesopotamiya, Misr hám Greciya kitapxanaları adamzat tariyxında bilimlerdi toplaw hám sistemalastırıwda tiykarǵı rol oynaǵan. Orta ásirlerde Shıǵısta, ásirese, Mawarawnnaxr hám Xorasanda kitapxana mádeniyatı joqarı dárejede rawajlandı. Samarqand hám Buxaradaǵı medreseler janındaǵı kitapxanalar ilimiy miyrastı saqlawda sheksiz áhmiyetke iye boldı. Evropa mámleketlerinde de kitapxanalar oyanıw dáwirinen baslap keń kólemli ilimiy oraylarǵa aylandı. Kitapxana shólkemlestiriliwiniń tiykarǵı principleri. Kitapxananı shólkemlestiriwde bir neshe teoriyalıq principler bar. Birinshiden, fondtı qáliplestiriw principi - paydalanıwshınıń talaplarına sáykes keletuǵın ádebiyatlardı tańlaw hám toplaw. Ekinshiden, kataloglastırıw hám sistemalastırıw principi - kitaplar hám resurslardı tártipke salıw, olardı izlew sistemaları arqalı tez tabıw imkaniyatın jaratıw. Úshinshiden, xızmet kórsetiw principi - kitapqumarlarǵa qolaylı hám sapalı xızmet kórsetiw. Sonday-aq, kitapxana jumısında ashıq-aydınlıq, jańalanıw hám ilimiy tiykarlanǵanlıq principleri áhmiyetli orın tutadı. Kitapxana fondların qáliplestiriw hám saqlaw teoriyası. Kitapxana fondı - bilimler ǵáziynesi bolıp, onı qáliplestiriw processinde ádebiyatlardı tańlaw, satıp alıw, sawǵa sıpatında qabıl etiw hám basqa dereklerden toplaw áhmiyetli. Fondtı saqlaw bolsa ilimiy hám texnikalıq tiykarǵa iye bolıwı kerek. Bunda klimat sharayatları, ıǵallıq, jaqtılıq dárejesi hám basqa faktorlar inabatqa alınadı. Búgingi kúnde fondlardı sanlastırıw hám elektron bazalarda saqlaw olardı uzaq múddet saqlawdıń zamanagóy usılı sıpatında qaralmaqta.

Fondtı qáliplestiriw principleri. Fondtı qáliplestiriw processi strategiyalıq rejelestiriw tiykarında alıp barıladı. Onda tómendegiler esapqa alınadı:

- Jámiyet talapları - bilimlendiriw, ilim, mádeniyat hám xabar talaplarına sáykes ádebiyatlardı tańlaw.
- Ilimiylik - ádebiyatlardıń ilimiy qunın bahalaw, ilimiy jetiskenliklerdi baqlap barıw.
- Áhmiyetlilik - zaman talaplarına say, paydalanıwshılar ushın áhmiyetli resurslardı toplaw.
- Universallıq hám qánigelik - ulıwma bilimlerdi qamtıp alıwshı hám de anıq tarawlarǵa tiyisli ádebiyatlardı birlestiriw. Milliy hám jáhán tájiriybesi - milliy mádeniy miyrastı saqlaw hám jáhán ilimiy ádebiyatların toplaw sıyaqlı túsinikler tiykarında kitapxana fondı rejelestiriledi. Fondtı qáliplestiriw derekleri, kitapxanalar fondtı túrli derekler arqalı toltıradı: Satıp alıw - baspa hám kitap dúkanlarınan satıp alıw. Almaslaw - basqa kitapxanalar hám ilimiy oraylar menen almasıw. Sawǵa - avtorlar, shólkemler yamasa qáwenderlerden kitap alıw. Májbúriy nusqa - nızamshılıqqa muwapıq, hárbir basılımnıń nusqaları milliy kitapxanalarǵa tapsırılıwı nátiyjesinde yaki, sanlı resurslar - elektron bazalar, onlayn jurnallar, elektron kitaplarǵa jazılıw arqalı ámelge asırıladı.

Fondtı saqlaw máseleleri - bul tek fizikalıq qorǵaw emes, al informaciyanıń turaqlılıǵın támiyinlewde bolıp esaplanadı. Olardı saqlaw barısında hám texnikalıq, hám fizikalıq táreplerin esapqa alıp qaralǵan jaǵdayda ǵana resurs kóp jıllar dawamında insaniyat rawajlanıwı ushın xizmet etiwi sózsiz. Fizikalıq saqlaw sharayatları, temperatura hám ıǵallıq: kitaplar ushın 18-22°C temperatura hám 50-60% ıǵallıq optimal esaplanadı. Jaqtılandırıw: tikkeley quyash nurı túspewi kerek. Zıyankeslerden qorgaw: shań, zamarrıq, shıbın-shirkey hám kemiriwshilerge qarsı ilajlar. Texnikalıq úskeneler: arnawlı shkaflar, arxiv shkafları, saqlaw qutıları. Informaciyanı saqlaw (sanlı dáreje): Fondlardı sanlastırıw - kitaplardı skanerlew hám elektron kóriniske ótkeriw. Backuplar - serverlerde yamasa bulutli saqlaw sistemalarında qosimsha nusqalar jaratıw. Formatlar úylesimligi - fayllardı xalıqaralıq standart formatlarda saqlaw (PDF/A, TIFF hám t.b.). Informaciya-resurs orayları hám sanlı kitapxanalar.

XXI ásirde kitapxanashılıqta jańa basqısh - sanlı kitapxanalar dáwiri baslandı. Elektron kataloglar, onlayn maǵlıwmatlar bazaları, elektron. kitaplar hám ilimiy maqalalar fondları paydalanıwshılar ushın jańa imkaniyatlar jarattı. Málimleme-resurs orayları tek ǵana kitap emes, al elektron hújjetler, multimedia materialları, internet resursların da jámlep, paydalanıwshılarǵa operativ málimleme jetkermekte. Bul bolsa kitapxana jumısın global málimleme sistemasınıń ajıralmas bólegine aylandırmaqta. Turaqlı jańalaw - elektron resurslardı turaqlı jańalap barıw. Fondtı basqarıw hám monitoring. Fondtıń nátiyjeli islewi ushın: Inventarizaciya - turaqlı túrde tekseriw hám esap-kitap etiw. Gónergen ádebiyatlardı shıǵarıw (dezaktivaciya) - áhmiyetin joǵaltqan yamasa fizikalıq jaqtan jaramsız materiallardı ajıratıw. Statistikalıq analiz - qaysı kitaplardan kóp paydalanılıp atırǵanın, qaysıları az oqılıp atırǵanın anıqlaw. Paydalanıwshılardıń mútájliklerin analiz etip - studentler, qánigeler hám jámiyetshiliktiń mútájliklerine qarap fondtı jańalaw jumısların basqıshpa-basqısh ámelge asırıw kerek boladı. Sonda ǵana xizmet kórsetiw sapası joqarılap, kitap oqıwshı jaslardıń qatarı keńeyip, kitapxana tarawında rawajlanıwlar bolıwı anıq.

Atap aytqanımızday bul salanıń zaman talaplarına say bolıwında, xalıq aralıq birge islesiwdi de qáliplestirip alıp barǵan jaǵdayda, rawajlanıw processniń tezlesiwi hátteki birneshshe esege artıp ketiwi de múmkin. Solar qatarında sóz etiliwi tiyis xalıqaralıq standartlar hám tájiriybe almasıwlar, bul processtiń tiykarǵı túsinikleri esaplanadı. Sonday-aq IFLA (Xalıqaralıq kitapxana associaciyaları federaciyası) kitapxana fondların qáliplestiriw hám saqlaw boyinsha metodikalıq usınıslar islep shıqqan, ISO 11799:2015 - hújjetlerdi saqlaw ushın arnawlı shárayatlar standartı, Iri kitapxanalar (máselen, AQSH Kongress kitapxanası yamasa Britaniya kitapxanası) fondların saqlaw ushın arnawlı klimat qadaǵalawlı qoymaxanalardan paydalanatuǵınlıǵın keltirsek boladı.

Innovaciyalıq texnologiyalar hám kitapxanashılıqtıń keleshegi. Házirgi kúnde kitapxanashılıq tarawına jasalma intellekt, blokcheyn, úlken maǵlıwmatlar (big data) texnologiyaları engizilmekte. Jasalma intellekt járdeminde paydalanıwshı mútájliklerin tallaw hám olarǵa sáykes resurslardı usınıs etiw imkaniyatı payda bolmaqta. Blokcheyn texnologiyası bolsa elektron hújjetlerdiń qáwipsizligin támiyinleydi. Sonday-aq, mobil qosımshalar arqalı aralıqtan turıp kitapxana xızmetlerin alıw keńnen rawajlanbaqta. Keleshekte kitapxanalar tek ǵana bilim orayı emes, al global málimleme almasıwınıń áhmiyetli buwınına aylanıwı kútilmekte. Studentler ushın kitapxanalar - bilimlendiriw processiniń ajıralmas bólegi. Olar sabaqlıqlar, oqıw qollanbaları, ilimiy maqalalar hám elektron bazalardan paydalanadı. Qánigeler ushın bolsa kitapxanalar tájiriybe arttırıw, jańa ilimiy jetiskenliklerdi úyreniw hám izertlewler alıp barıwda tiykarǵı dárek esaplanadı. Kitapxana xızmetleriniń sapalı shólkemlestiriliwi olardıń ilimiy hám kásiplik rawajlanıwında sheshiwshi áhmiyetke iye.

Juwmaqlap aytqanda, kitapxana shólkemlestiriliwi - bul tek teoriyalıq tárepti ǵana emes, al ámeliy jumıstı da basqaratuǵın áhmiyetli taraw. Ol kitapxanashılıq processlerin sistemalastıradı, ilimiy tiykarda baǵdarlaydı hám jámiyet talaplarına beyimlestiredi.

Zamanagóy texnologiyalar kitapxanalarǵa jańa imkaniyatlar jaratpaqta, biraq sonıń menen birge jańa juwapkershilik hám mashqalalardı da keltirip shıǵarmaqta. Sonıń ushın kitapxanashılıq teoriyasın tereń úyreniw hám onı ámeliyatqa durıs engiziw búgingi kúnde áhmiyetli wazıypa bolıp tabıladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń qarar hám pármanları. - www.lex.uz.
2. Toychiev M. Kutubxonachilik asoslari. - Tashkent: Ózbekstan, 2015.

3. Shermatova D. Kutubxona va axborot-resurs markazlari faoliyati. - Tashkent: Fan, 2019.
4. UNESCO. Raqamli asrda kutubxonalar. - Tashkent, 2022.
5. Sharipova D., Shamshetova H. Qaraqalpaqstanda kitapxanalardıń payda bolıwı hám olardı rawajlandırıwdıń aktual máseleleri. https://wordlyknowledge.uz/
6. Aytımova D. Kitapxana iskerligin rawajlandırıwda innovacion texnologiyalardıń áhmiyeti https://uzdsmi-nf.uz/jurnal-haqida/ .

REZYUME. Bul maqalada kitapxana shólkemlestiriw teoriyalıq tiykarları, onıń tariyxıy rawajlanıwı, tiykarǵı principleri hám zamanagóy kózqarasları keń kólemde tallanadı. Kitapxana fondların qáliplestiriw hám saqlaw máseleleri, málimleme-resurs orayları hám sanlı kitapxanalardıń abzallıqları, innovaciyalıq texnologiyalardıń tarawǵa tásiri ilimiy jaqtan tiykarlanadı.

РЕЗЮМЕ. В данной статье подробно анализируются основы теории библиотечной организации, ее историческое развитие, основные принципы и современные подходы. Научно обоснованы вопросы формирования и хранения библиотечных фондов, преимущества информационно-ресурсных центров и цифровых библиотек, влияние инновационных технологий на сферу.

SUMMARY. This article extensively analyzes the foundations of library organization theory, its historical development, main principles, and modern perspectives. Issues of forming and storing library collections, the advantages of information resource centers and digital libraries, and the impact of innovative technologies on the industry are scientifically substantiated.

JOQARÍ ARNAWLÍ BILIMLENDIRIW MÁKEMELERI JANÍNDAǴÍ MÁLIMLEME RESURS ORAYLARÍNÍŃ JUMISÍ (ǴÁREZSIZLIK JÍLLARÍNDA)

Dauletbaeva Gulzira Saǵınbay qızı – *magistr*
Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı

Tayanısh sózler: málimleme resurs orayları, joqarı arnawlı bilimlendiriw, ǵárezsizlik jılları, sanlastırıw, elektron kitapxana, málimleme-kommunikaciya texnologiyaları.

Ключевые слова: информационно-ресурсные центры, высшее специальное образование, годы независимости, цифровизация, электронная библиотека, информационно-коммуникационные технологии.

Key words: information resource centers, higher specialized education, years of independence, digitization, electronic library, information and communication technologies.

Kirisiw. Joqarı bilimlendiriw sistemasınıń rawajlanıwı zamanagóy málimleme texnologiyalarınıń keńnen engiziliwi hám bilimlendiriw procesiniń málimleme menen támiyinleniw dárejesi menen tikkeley baylanıslı.

Ǵárezsizlik jıllarında Ózbekstanda, atap aytqanda, Qaraqalpaqstanda joqarı arnawlı bilimlendiriw mákemeleri janında málimleme resurs orayları (ARM) jumısı jáne de rawajlandı. Bul oraylar zamanagóy kitapxana xizmetlerin kórsetiw, ilimiy-izertlew jumısların qollap-quwatlaw hám sanlastırılǵan málimleme resursların keń jámiyetshilikke usınıw sıyaqlı wazıypalardı orınlaydı. Málimleme resurs orayları studentler, izertlewshiler hám oqıtıwshılar ushın oqıw hám ilimiy jumıstı rawajlandırıwda áhmiyetli qural bolıp, elektron kitapxana sistemaları, internet arqalı málimleme almasıwı hám bilimlendiriw resurslarınan nátiyjeli paydalanıw imkaniyatların bermekte. Sonıń menen birge, bul oraylardıń rawajlanıw procesinde bir qatar mashqalalar - texnikalıq hám materiallıq támiynattıń jetispewshiligi, kadrlardıń mamanlıǵın arttırıw zárúrligi de bar. Bul maqalada Qaraqalpaqstanda joqarı arnawlı bilimlendiriw mákemeleri janındaǵı málimleme resurs oraylarınıń ǵárezsizlik jıllarında qalay rawajlanǵanlıǵı, olardıń bilimlendiriw procesindegi ornı hám nátiyjeliligi, sonday-aq, bar mashqalalar hám olardı sheshiw boyınsha usınıslar analiz etiledi. Joqarı bilimlendiriw hár qanday jámiyettiń sociallıq-ekonomikalıq rawajlanıwında áhmiyetli orın tutadı. Ǵárezsizlikke eriskennen keyin Ózbekstan, atap aytqanda, Qaraqalpaqstan Respublikasında da bilimlendiriw sistemasın reformalaw hám onı zamanagóy talaplar dárejesine kóteriw boyınsha keń kólemli reformalar ámelge asırıldı. Joqarı arnawlı bilimlendiriw sisteması mámlekettiń intellektuallıq potencialın qáliplestiriw, zamanagóy ilim hám texnologiyalardı rawajlandırıw jáne xalıqaralıq maydanda básekige